

רבי אשתורי הפרחי חלוץ חוקרי ארץ ישראל

שיטת רבי אשתורי הפרחי בקדושת ארץ ישראל

יצחק ספיר

היסטוריה | הגות | ריאליה

בעקבות כנס מחקרי שנערך במכללת אפרתה
במלאת 700 שנה לעליית רבי אשתורי הפרחי לירושלים

עורכים: ישראל רוזנסון ושלמה גליקסברג

הוצאת אפרתה

מיסודה של מכללת אפרתה

ירושלים, תשע"ה (2015)

עריכה לשונית

**ד"ר סיגלית רוזמרין
חנה פורטגנג**

מזכירת המערכת

שלומית זמיר

מסת"ב: 3-14-7234-965-978

©

כל הזכויות שמורות להוצאת אפרתה

מיסודה של מכללת אפרתה

רח' בן יפונה 17

ת"ד 10263 ירושלים 9110201

טל' 02-6717744, פקס' 02-6738660

דוא"ל: efrata@macam.ac.il

עיצוב והפקה:

שילה • ברכץ בית אל

טל' 02-9973875, פקס' 02-9971022, shilo_b@netvision.net.il

תוכן העניינים

7	פתח דבר	
9	הנצחתו אחרי כשבע־מאות שנה - אשתורי הפרחי -	ישראל רוזנסון ויאסי שפנייר
11	רבי אשתורי הפרחי וזיהוי הצמחים - בין חקירה למסירה	חיים צבי אלבזים
21	תרומתו של רבי אשתורי הפרחי למחקר עבר הירדן	חיים בן־דוד
32	שיטתו של אשתורי הפרחי וזיהויו את עקרון עם קיסרי בת אדום	אהרן דמסקי
45	מקרא מגילה בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון בספר 'כפתור ופרח'	יהודה זולדן
61	על גדר, גדור ועבר הירדן: עיונים בפרשנותו הגאוגרפית של רבי אשתורי הפרחי לספרות חז"ל	ירון זילברשטיין
78	שיטת רבי אשתורי הפרחי בקדושת ארץ ישראל	יצחק ספיר
89	סוגלים סגנוניים בספר 'כפתור ופרח' לרבי אשתורי הפרחי	סיגלית רוזמרין
110	ענייני קדושה בכפתור ופרח: א. תפילותיו של אשתורי הפרחי ב. תפיסת המקום הקדוש של אשתורי הפרחי	ישראל רוזנסון
139	בחינת נוסח פרשני ימי הביניים המצוטטים ב'כפתור ופרח' בהשוואה לפירושיהם בכתבי היד	דוד שניאור
147	שני ראשונים - כה רחוקים, כה קרובים - שקיעין אשתוריים בכתיבתו של יהוסף שווארץ, בעל 'תבואות הארץ'	אבי ששון
165	במפתו וברגליו - על אשתורי הפרחי כגאוגרף היסטורי	עמיחי שוורץ

רשימת המחברים המשתתפים בקובץ

מכללת אורות ישראל	ד"ר חיים צבי אלבוים
המכללה האקדמית כנרת	פרופ' חיים בן דוד
אוניברסיטת בראילן	פרופ' אהרן דמסקי
מפקח מרכזי לתלמוד ותורה שבעל פה במשרד החינוך; מרצה במדרשה לנשים, אוניברסיטת בר אילן	הרב ד"ר יהודה זולדן
מכללת חמדת הדרום	הרב ד"ר ירון זילברשטיין
אוניברסיטת בראילן, מכללת אורות ישראל	ד"ר יצחק ספיר
מכללת אפרתה	ד"ר סיגלית רוזמרין
מכללת אפרתה	פרופ' ישראל רוזנסון
דוקטורנט במחלקה למורשת ישראל באוניברסיטת אריאל בשומרון; מורה לשל"ח במשרד החינוך	עמיחי שורץ
מכללת שאנן	ד"ר דוד שניאור
מכללת אשקלון	ד"ר אבי ששון

שיטת רבי אשתורי הפרחי בקדושת ארץ ישראל

יצחק ספיר

מבוא

שני נושאים עיקריים נידונים בסוגיית קדושת ארץ ישראל: קדושת הארץ למצוות התלויות בארץ,¹ וקדושתה למצוות המקדש. לרוב הדעות,² הארץ נתקדשה למצוות עם כיבושה וקידושה בימי יהושע.³ על פי כל מקורות חז"ל העוסקים במפורש בקדושת הארץ למצוות החקלאיות, בטלה קדושה זו עם חורבן בית ראשון והגלות. "קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא" (משנה, שביעית ו, א; בבלי, חגיגה ג ע"ב, יבמות טז ע"א, חולין ז ע"ב ועוד).⁴ הקדושה האחרת היא קדושת המקדש. לכאורה קדושת המקדש אינה קדושה שבארץ כולה אלא קדושת הר הבית (לשיטת הרמב"ם - קדושת ירושלים). להלן ניווכח כי קדושה זו מתפשטת מבית קודש הקודשים על פני הארץ כולה.

יש מרבתינו הראשונים הסבורים כי קדושת הארץ למצוות החקלאיות וקדושת המקדש הם שני מימושים הלכתיים של קדושה אחת, ויש הסבורים כי שתי קדושות שונות הן. על פי שתי הדרכים יש לדון מה הקשר בין מצוות אחרות הנוהגות בארץ ישראל - שאינן מצוות התלויות בארץ (מצוות חקלאיות), ואינן מצוות הקשורות במקדש, כגון ישיבת הארץ, בניית מערכת המשפט ועוד.⁵ בדברים שלהלן אני מבקש להציג את שתי הגישות

1. שנינו: "כל מצווה שאינה תלויה בארץ נוהגת בארץ ובחוצה לארץ וכל שהיא תלויה בארץ אינה נוהגת אלא בארץ" (קידושין א, ט) (מובאות מהמשנה הן על פי כתב יד קאופמן). במשנה זו מופיעה התבה 'בארץ' פעמיים, אך הוראותיה שונות. במופע הראשון הוראתה 'באדמה ובפרותיה' (בלשוננו, מצוות חקלאיות), ובמופע השני הוראתה 'ארץ ישראל'.
2. דעתו של אשתורי הפרחי שונה מעט. אעסוק בה בהמשך.
3. הארץ נתקדשה עם הכיבוש, אך בכמה מן המצוות לא חל החיוב עם הכיבוש. "נמצאת אתה אומר כיון שעברו ישראל את הירדן נתחייבו בחלה ובערלה ובחדש, הגיע ששה עשר בניסן נתחייבו בעומר, שהו חמשים יום נתחייבו בשתי הלחם, לארבע עשרה שנה נתחייבו במעשרות, התחילו מונים לשמיטה לעשרים ואחת עשו שמיטה, לששים וארבע עשו יובל." (ספרא בהר פרשה א)
4. ראו סוגיית הירושלמי "אבותיך פטורין היו ונתחייבו ואתם פטורין הייתם ונתחייבתם ... אמר רבי לעזר מאיליהן קיבלה עליהן את המעשרות מה טעם ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה וכותבים" (ירושלמי, שביעית, פ"ו ה"א טו ע"ב).
5. בספר דברים נאמר: "שפטים ושטרות תתן לך בכל שעריך אשר ה' אלהיך נתן לך לשבטיך ושפטו את העם משפט צדק" (טז, יח). התבות 'בכל שעריך אשר ה' אלהיך נתן לך לשבטיך' מורות כי המצווה היא ארצישראלית. ראו פירוש הרמב"ן לפסוק, ורמב"ם הלכות סנהדרין פ"א ה"ב.

שבדברי רבותינו הראשונים,⁶ ולהציע את שיטתו של רבי אשתורי הפרחי, בעל כפתור ופרח, שיטה שאני סבור כי היא שונה מחברותיה.

תוספות חגיגה ג ע"ב: קדושת הארץ למצוות וקדושת המקדש הן קדושה אחת למדנו בגמרא:

מעשה ברבי יוסי בן דורמסקית שהלך להקביל פני רבי אליעזר בלוד, אמר לו: מה חידוש היה בבית המדרש היום? אמר ליה: נמנו וגמרו עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית... אמר לו: לך אמור להם אל תחושו למניינכם, כך מקובלני מרבן יוחנן בן זכאי, ששמע מרבו, ורבו מרבו, הלכתא למשה מסיני, עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית. מה טעם? הרבה כרכים כבשו עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל, מפני שקדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא (חגיגה ג ע"ב).⁷

עניינה של סוגיה זו במצוות התלויות בארץ. מצוות תרומה ומעשרות אינן נוהגות בשביעית; בעמון ומואב אין שביעית נוהגת, ומכאן הדיון שבמשנה. כלומר, כיוון ששביעית אינה נוהגת בעמון ומואב, נוהגים שם מעשרות. מעשר ראשון נוהג בכל השנים, מעשר שני נוהג בשנים א, ב, ד, ה למחזור השמיטה ומעשר עני בשנים ג, ו למחזור, וכיוון שבעמון ובמואב אין שביעית - נוהגים בה מעשרות בשנה השביעית. איזה מעשר מפרישים שם בשנת השבע, מעשר שני או מעשר עני? בסוגיה זו ברורה דעתו של רבי אליעזר - "קדושה ראשונה קדשה לשעתה, ולא קדשה לעתיד לבוא". בעלי התוספות הקשו, וזו לשונם:

וכי תימא דקדושה ראשונה לא קידשה לעתיד לבא, אם כן תיפשוט מיניה דלרבי אליעזר לא קידשה. אלמה מיבעי' לן בפרק קמא דמגילה (דף י ע"א) ובשבועות (דף טז ע"א) מאי סבירא ליה, אי קידשה אי לא קידשה? ותירץ ר"ת דיש לחלק. דהכא בעמון ומואב דלא כבשו סיחון ועוג ולא נתקדשו כלל בקדושת הארץ. ועוד מתרץ דלא קידשה עבר הירדן, רק לארץ סיחון ממש אבל מה שכבש מעמון לא נתקדשה (תוספות שם, ד"ה 'עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית').

6. לא אפרט כאן את דברי כל רבותינו הראשונים. אציע את דעת הרמב"ם, הסובר כי קדושת המקדש וקדושת המצוות התלויות בארץ הן שתי קדושות שונות, ואת דעת בעלי התוספות במסכת חגיגה דף ג ע"ב, שלפיה קדושת המצוות וקדושת המקדש הן היבטים שונים של קדושה אחת.

7. מקור הדברים במשנה (ידיים ד, ג). בחרתי להביא את סוגיית הבבלי, מפני שבמשנה (ובתוספתא ידיים ב, טז) לא הובא הטעם שבברייתא בגמרת חגיגה - מפני שקדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבוא.

בסוגיות שבמסכת מגילה ובמסכת שבועות מסתפקת הגמרא אם לדעת רבי אליעזר בטלה קדושה ראשונה או שקידשה לעתיד לבוא. תוספות מקשים מדוע הגמרא במגילה ובשבועות אינה מציעה את דברי רבי אליעזר במסכת חגיגה כראיה שלדעתו בטלה קדושה ראשונה. הסוגיות במגילה ובשבועות עוסקות בקדושת המקדש, ורק בה (ולא בקדושת המצוות התלויות בארץ). סוגיית חגיגה, כפי שכתבתי לעיל, עניינה בקדושת המצוות (ולא בקדושת המקדש). שאלת התוספות היא מדוע הגמרא במגילה ובשבועות אינה מביאה ראייה מסוגיית מסכת חגיגה, שלדעת רבי אליעזר קדושה ראשונה לא קידשה לעתיד לבוא. קושייתם מיוסדת על ההנחה שהקדושה למצוות (שבה עוסקת סוגיית מסכת חגיגה) וקדושת המקדש (שבה עוסקות הסוגיות שבמגילה ובשבועות) הן קדושה אחת. שאם שתי קדושות שונות הן, ייתכן שרבי אליעזר סובר שקדושת המצוות התלויות בארץ בטלה וקדושת המקדש לא בטלה. לשון אחר, אי־אפשר להביא ראייה מביטולה של קדושת המצוות לקדושת המקדש.

רמב"ם - קדושת המקדש וקדושת המצוות הן שתי קדושות שונות

כתב הרמב"ם בהלכות תרומות:

כל שהחזיקו עולי מצרים ונתקדש קדושה ראשונה, כיון שגלו, בטלו קדושתן. שקדושה ראשונה, לפי שהיתה מפני הכבוש בלבד, קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא. כיון שעלו בני הגולה והחזיקו במקצת הארץ, קדשוה קדושה שנייה העומדת לעולם, לשעתה ולעתיד לבוא (הלכות תרומות, פ"א ה"ה).⁸

ובהלכות בית הבחירה כתב (פ"ו הי"ד):

כל מקום שלא נעשה בכל אלו וכסדר הזה, אין קדוש גמור. וזה שעשה עזרא שתי תודות, זכרון הוא שעשה, לא במעשיו נתקדש המקום. שלא היה שם לא מלך ולא אורים ותומים. ובמה נתקדשה? בקדושה ראשונה שקדשה שלמה. שהוא קידש העזרה וירושלים לשעתו, וקידשו לעתיד לבוא... (בית הבחירה, פ"ו הי"ד).

הלכה זו מיוסדת על הסוגיה במסכת שבועות (דף ט"ז ע"א) שבה נידונים דברי המשנה: "... שאין מוסיפין על העיר ועל העזרות אלא במלך בנביא באורים ובתומים, ובסנהדרין של שבעים ואחד ובשתי תודות ובשיר ובית דין מהלכין ושתי תודות אחריהן..." (שבועות ב, ג).

8. רבים עסקו בשאלה מה בין קדושה ראשונה לשנייה, שזו בטלה וזו לא בטלה, ואין כאן מקום להאריך.

עניינה של המשנה בתנאים ובטקס הנצרכים כדי להחיל קדושה על שטח העיר ירושלים או על העזרות. בגמרא נחלקו רב הונא ורב נחמן (דף ט"ז ע"א). רב הונא סבר שכדי להוסיף על העיר ועל העזרות צריך שיתקיימו כל התנאים שבמשנה (מלך, נביא, אורים ותומים וסנהדרין), ואם חסר אחד מהם אי אפשר לקדש שטחים שביקשו לקדשם; ואילו רב נחמן סבר שדי באחד התנאים. הלכה נפסקה כרב הונא. דברי רב הונא קשים, שהרי בספר נחמיה (יב, לא) נאמר שעשו בחנוכת הבית שתי תודות לקידוש המקדש; אך כיצד קידשו את המקדש, שהרי לא היו שם מלך ואורים ותומים? תשובת הגמרא היא שהטקס שנעשה בימי עזרא, לא לקדש את המקדש נעשה, אלא כזכר לקידוש המקדש בימי שלמה נעשה. ובמה נתקדש אפוא בית שני? בקדושה ראשונה שקידש שלמה. הרמב"ם פסק כרב הונא שבחנוכת בית שני לא נצטרכו לקדשו. ובמה נתקדש? בקדושה ראשונה שלא בטלה.

נמצא שבהלכות תרומות פסק הרמב"ם 'קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא', ובהלכות בית הבחירה פסק 'קדושה ראשונה קדשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא'. הרמב"ם עצמו הציע את הסתירה ויישבה:

ולמה אני אומר במקדש וירושלים קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא, ובקדושת שאר ארץ ישראל, לענין שביעית ומעשרות וכיוצא בהן, לא קדשה לעתיד לבוא? לפי שקדושת המקדש וירושלים מפני השכינה, ושכינה אינה בטלה. והרי הוא אומר 'זה שמותי את מקדשיכם' ואמרו חכמים: אף על פי ששוממין, בקדושתן הן עומדים. אבל חיוב הארץ בשביעית ובמעשרות אינו אלא מפני שהוא כפוש רבים, וכיון שנלקחה הארץ מידיהם, בטל הכפוש ונפטרה מן התורה ממעשרות ומשביעית שהרי אינה מן ארץ ישראל (פרק ו מהלכות בית הבחירה, ה"ז).⁹

ברור מדבריו כי קדושת המקדש וקדושת המצוות התלויות בארץ הן שתי קדושות שונות; השוני הוא התולדה של מקורן. קדושת המקדש היא קדושה המושרה או המוקנית באמצעות שכינה, ושכינה אינה בטלה. קדושת הארץ למצוות היא קדושה שמקורה בעם ישראל בזמן שהם ריבוניים בארץ, והיא עלולה להיבטל כאשר הם אינם ריבוניים בה.¹⁰

9. שיטת הרמב"ם היא שיטת רב רבותיו, רבנו חננאל, שכתב: "והאידינא דאין שמיטה בקרקע בארץ ישראל, מפני שארץ ישראל בידי גויים (ברבנו חננאל שבש"ס וילנה כתוב 'עובדי כוכבים') היא" (פירוש רבנו חננאל, מסכת מועד קטן ב ע"ב).

10. מדברי הרמב"ם: "ובקדושת שאר א"י לענין שביעית ומעשרות וכיוצא בהן לא קדשה לעתיד לבוא... אבל חיוב הארץ בשביעית ובמעשרות אינו אלא מפני שהוא כפוש רבים...", עולה שקדושת ישראל עניינה מצוות התלויות בארץ ורק הן. ואכן בהלכות סנהדרין כתב הרמב"ם: "אין סומכין וקנים בחוצה לארץ... וכל ארץ ישראל שהחזיקו בה עולי מצרים ראוי לסמיכה" (פ"ד ה"ו).

שנינו:

[ו] עשר קדושות הן: ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות. מה הוא קדושתה? שמביאים ממנה העומר והביכורים ושתי הלחם, מה שאין מביאים כן ('כן' נוספה בצד השורה) מכל הארצות:

[ז] עיירות מוקפות חומה מקודשות ממנה, שמשלחים מתוכן מצורעין ומסבבין לתוכן מת עד שירצו ('שירצו' נוספה בצד השורה) יצא אין מחזירין אותו:

[ח] לפנים מן החומה מקודש מהם, שאוכלים שם קדשים קלים ומעשר שיני. הר הבית מקודש ממנו, שאין זבים וזבות נידות ויולדות נכנסים לשם. החיל מקודש ממנו, שאין גוים וטמא מת נכנסים לשם. עזרת הנשים מקודשת ממנו, שאין טבול יום ניכנס לשם ואין חייבין עליה חטאת. עזרת ישראל מקודשת ממנה, שאין מחוסר כיפורין נכנס לשם וחייבין עליה חטאת. עזרת הכהנים מקודשת ממנה, שאין ישראל ניכנסין לשם אלא בשעת צורכייהן לסמיכה, לשחיטה, לתנופה:

[ט] בין האולם ולמזבח מקודש ממנה, שאין בעלי מומין ופרועי ראש נכנסין לשם. ההיכל מקודש ממנו, שאין ניכנס לשם אלא רחוץ ידיים ורגלים. בית קודש הקדשים מקודש מהן, שאין ניכנס לשם אלא כהן גדול ביום הכיפורים בשעת העבודה... (כלים א, ויט).

המשנה מדרגת עשר דרגות של קדושה; ארץ ישראל מחולקת לתחומים שקדושתם מדורגת מן הנמוך אל הגבוה - מארץ ישראל אל בית קודש הקדשים. המצוות המגדירות כל אחת מדרגות קדושת הארץ אינן נוהגות במדרגות הקדושה שלמטה ממנה. קדושת ערים מוקפות חומה היא שמשלחין מתוכן את המצורעים. הלכה זו אינה חלה בערים שאינן מוקפות חומה.

מצינו מקבילה למשנה בספרי זוטא, ושם נאמרים הדברים במפורש:

מכאן נתנו חכמים מחיצות ואמרו עשר קדושות הן ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות ומה היא קדושתה שמביאין ממנה העומר ושתי הלחם והבכורים מה שאין מביאין כן מכל הארצות ארץ כנען מקודשת מעבר הירדן שארץ כנען כשרה לבית השכינה אין עבר הירדן כשר לבית השכינה ערי חומה מקודשת מן הארץ שמצורעין הולכין בכל הארץ ואינם הולכין בערי חומה ירושלם מקודשת מערי חומה שקדשים קלים ומעשר שני נאכלין בירושלם ואין נאכלין בערי חומה... (ספרי זוטא, פרק ה).

כל ארץ כנען (עבר הירדן המערבי) ראויה לבית שכינה!

יש ליתן את הדעת שבקדושת ארץ ישראל לא נאמר 'ומה היא קדושתה? שנוהגין בה תרומות ומעשרות, שמיטין ויובלות'. היינו, על פי משנת כלים מצוות התלויות בארץ אינן ביטוי הלכתי לקדושת הארץ. אמנם המשנה מציגה כמה מצוות התלויות בארץ, כגון

קדושת ארץ ישראל היא שמביאים ממנה את העומר והביכורים ושתי הלחם, וכגון קדושת לפנים מן החומה (של ירושלים) שאוכלים שם מעשר שני. אך ארבע מצוות אלו אינן רק מצוות התלויות בארץ אלא גם מצוות שהן מצוות המקדש, כלומר מצוות הקשורות במקדש ובעבודתו; ואכן לא נאמר במשנה 'ומה היא קדושתה (של ארץ ישראל)?' שנוהגות בה מצוות הביכורים העומר ושתי הלחם, אלא 'שמביאים ממנה - למקדש! העומר הביכורים ושתי הלחם'. וכך גם במעשר שני. המשנה אינה מציעה את מצוות מעשר שני כביטוי לקדושת ארץ ישראל אלא את אכילתו (בירושלים בטהרה) כביטוי לקדושת ירושלים. אף שילוח מצורעים מערים מוקפות חומה הוא מצווה ממצוות המקדש. שילוח המצורעים הוא על פי האמור בפרשת נשא: "צו את בני ישראל וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש: מזכר עד נקבה תשלחו אל מחוץ למחנה תשלחום..." (במדבר ה, א-ב). פרשה זו היא אחת משמונה פרשיות שנאמרו למשה ביום חנוכת המשכן (גטין ס ע"א-ע"ב), הקשורות כולן למשכן.

כתב רש"י (דבריו הם תמצית סוגיה מפורטת במסכת פסחים דף סז):

וישלחו מן המחנה - שלש מחנות היו שם בשעת חנייתן, תוך הקלעים (שם מקום המשכן) היא מחנה שכינה. חניית הלויים סביב, כמו שמפורש בפרשת במדבר סיני, היא מחנה לוייה, ומשם ועד סוף מחנה הדגלים לכל ארבע הרוחות היא מחנה ישראל. הצרוע נשתלח חוץ לכולן, הזב מותר במחנה ישראל ומשולח מן השתים, וטמא לנפש מותר אף בשל לוייה ואינו משולח אלא משל שכינה.

עולה מדבריו כי מצווה זו מטרתה להרחיק טמאים מהמקדש, ומידת ההרחקה תלויה בחומרת הטומאה.

שתי מסקנות חשובות עולות מהמשנה. האחת היא שקדושת המקדש היא בעצם קדושת הארץ כולה.¹¹ קדושות שבמשנה הן כולן מסוג אחד לפי שהן מדורגות זו למעלה מזו, ושני מינים שונים אינם ניתנים לדרוג. קדושת ארץ ישראל וקדושת בית קודש הקודשים (וקדושות שביניהן) הן קדושה אחת הפוחתת ויורדת כאשר מתרחקים מבית קודש הקודשים, עד שהיא חדלה מחוץ לארץ ישראל.

המסקנה האחרת היא שכיוון שמצוות התלויות בארץ אינן מובאות במשנה, הן אינן שייכות לקדושת המקדש אלא לקדושה אחרת. דהיינו קדושת המצוות וקדושת המקדש הן שתי קדושות שונות, כדעת הרמב"ם (לעיל סעיף ב). הרמב"ם פסק את המשניות האלו בהלכות בית הבחירה פרק ז הלכות יב-כב. ממקום שבו פסק הלכות שבמשניות אלו עולה שלדעתו הן שייכות כולן לקדושת המקדש.

11. מקובלני ממו"ר הגר"א נבצל שארץ ישראל כולה היא מעין 'חצר המקדש'.

שיטת רבי אשתורי הפרחי

בספרו **כפתור ופרח** הציע רבי אשתורי הפרחי דרך אחרת לפירוש משנת כלים שבה עסקנו. מפרושו למשנה ומדבריו בכמה מקומות בכפתור ופרח עולה דרך חדשה בשאלת היחס שבין קדושת המקדש וקדושת המצוות התלויות בארץ, דרך שונה מדרכם של בעלי התוספות ומדרכו של הרמב"ם. בפרקי י בספרו ציטט בעל הכפתור ופרח את משניות כלים א, ו"ט, והציע הסבר להיעדרן של מצוות התלויות בארץ מן המשנה: "כתב רבנו שמשון"¹² ז"ל: והא דלא קתני שחייבת בתרומות ומעשרות, מה שאין כן בשאר ארצות, משום דמדרבנן מיהא שאר ארצות חייבות"¹³.

מצד הדין היה ראוי להוסיף בקדושת ארץ ישראל את המצוות התלויות בארץ: "ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות ומה היא קדושתה? שמביאים ממנה העומר והביכורים ושתי הלחם ונוהגים בה תרומות ומעשרות שמיטין ויובלות", אך אילו היה התנא שונה את המצוות התלויות בארץ, היה עליו להוסיף שמדרבנן נוהגות חלק מהמצוות גם מחוץ לארץ ישראל.¹⁴ דהיינו היעדר המצוות התלויות בארץ אינו מפני שאינן מהקדושה המדורגת במשנה, אלא מפני שהן נוהגות מדרבנן אף מחוץ לארץ ישראל. אם היה התנא שונה במשנתו אף את המצוות התלויות בארץ, היה עליו להאריך ולציין שלמרות האמור במשנה, נוהגות חלקן מדרבנן גם בחוצה לארץ.

על פי פרוש רבנו שמשון, מצוות התלויות בארץ אמורות להיות מדורגות במשנה. מצוות אלו אינן נזכרות במשנה מסיבה סגנונית, ומכאן שלשיטתו מצוות המקדש ומצוות התלויות בארץ אינן קדושות שונות אלא קדושה אחת, ששני סוגי המצוות הם תולדתה. בעל הכפתור ופרח שכתב פירוש זה, ורק אותו, סבר מן הסתם כי הוא הפירוש הנכון למשנה. ברור אם כן כי דרכו חלוקה על דרך הרמב"ם, שלפיה מצוות התלויות בארץ ומצוות המקדש הן תולדה של שתי קדושות שונות.

12. בפירוש רבנו שמשון משאנץ שבדפוסים אין פירוש זה כתוב. הר"ש משאנץ מוסיף כמה מצוות על המצוות שבמשנה, כולן מצוות מקדש. הוא אינו מזכיר בפירושו את המצוות התלויות בארץ. לא סביר אפוא שהפירוש המוצע הוא של הר"ש משאנץ. אפשר שרבנו שמשון הוא הר"ש מקינון.

13. לונץ, תרנ"ז, עמ' קנד.

14. כגון האמור במשנה:

"בו ביום אמרו עמון ומואב מה הן בשביעית, וגזר רבי טרפון מעשר עני וגזר רבי אלעזר בן עזריה מעשר שני. אמר רבי ישמעאל אלעזר בן עזריה עליך ראייה ללמד שאתה מחמיר [שכל המחמיר] עליו ראייה ללמד. אמר לו רבי אלעזר בן עזריה ישמעאל אחי אני לא שניתני מסדר השנים, רבי טרפון אחי שינה ועליו ראייה ללמד. השיב רבי טרפון מצרים חוץ לארץ, ועמון ומואב חוץ לארץ, מה מצרים מעשר עני בשביעית אף עמון ומואב מעשר עני בשביעית. השיב ר' אלעזר בן עזריה בבל חוץ לארץ עמון ומואב חוץ לארץ מה בבל מעשר שני בשביעית אף עמון ומואב מעשר שני בשביעית אמר ר' טרפון מצרים מפני קרובה עשאוה מעשר עני שיהא [שיהא] עניי ישראל נסמכים עליה בשביעית אף עמון ומואב שהם קרובים נעשין מעשר עני שיהא עניי ישראל נסמכים עליהם בשביעית..." (ידיים ד, ג).

אך האם הוא סובר כבעלי התוספות? כאמור לעיל, לשיטתם המקדש והמצוות התלויות בארץ הם תולדה של קדושה אחת. בכל מקורות חז"ל (ואף בכל הפוסקים) נפסק כי קדושת הארץ למצוות התלויות בארץ בטלה עם חורבן בית ראשון והגלות – "קדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבוא". תחומי קדושה זו מכונים בדברי חז"ל 'גבול עולי מצרים'. עזרא חזר וקידש את ארץ ישראל למצוות התלויות בארץ. תחומי הקדושה השנייה מכונים 'גבול עולי בבל'. השטח המקודש בקדושה שנייה קטן הרבה מהשטח שנתקדש בקדושה ראשונה, מכאן שכל ענייני קדושה שבארץ תקפים בגבול עולי בבל.

בכותרת לפרק י כתב אשתורי הפרחי: "לבאר שכבוש עולי מצרים וכבוש עולי בבל שוין בקדושה. אלא שיש חיוב בזה (גבול עולי בבל) שאינו ממין זה במצוות שהן חובת הקרקע". בתחילת הפרק הוא האריך בדיני סמיכת חכמים, ובפשטות נראה כי לדעתו דיני הסמיכה מבררים את דבריו שבכותרת; תורף דבריו הוא שאין סמיכה אלא בארץ ישראל. בדבריו לא הציע חלוקה בין גבול עולי בבל לגבול עולי מצרים. יתרה מזו בסוף הדין הוא ציטט את דברי הרמב"ם: "אין סומכין זקנים בחוצה לארץ... וכל ארץ ישראל שהחזיקו בה עולי מצרים ראויה לסמיכה"¹⁵ (סנהדרין פ"ד ה"ו).¹⁶ בסוף פסקה זו ציין הכותב מקורות במשנה שלפיהם בדיני שמיטה ודמאי יש הבדל בין גבול עולי בבל לגבול עולי מצרים, והוסיף: "אבל כל מה שהוא זולת כיוצא באלו הדברים (שמיטה ודמאי אותם הזכיר במפורש ושאר מצוות התלויות בארץ כמותם) זה וזה שווים". בהמשך הפרק הארוך הציע בעל הכפתור ופרח הלכות (מדין תורה ומדרבנן) מנהגים ושבחים שנשתבחה בהם הארץ.¹⁷ בסיום הדברים כתב:

כוונת זה הפרק ומה שזכרנו בו, ואם הוא כטיפה בים, וכל כיוצא בהם כעניין 'וכפר אדמתו עמו' וכל הדומה להם שבכל אין היום הבדל ולא הפרש ולא חלוק כלל בין מה שכבשו עולי מצרים ובין מה שכבשו עולי בבל. שאין שום דבר בזה (גבול עולי בבל) שלא יהיה בזה (גבול עולי מצרים) בעניין הקדושה והמעלה. לבד חיוב התרומות והמעשרות ודומיהם שאלו דאורייתא ואלו דרבנן.¹⁸

15. בתלמוד הירושלמי נאמר: "רבנין דקיסרין אמרין ממנין זקיני' בחוצה לארץ על מנת לחזור ר' יצחק בר נחמן הוה בעוה ומנוניה על מנת לחזור" (ירושלמי, ביכורים, פ"ג ה"ג יא ע"ב) עזה היא בתחום עולי מצרים ומחוץ לתחום עולי בבל. דברי הירושלמי סותרים את פסק הרמב"ם.

16. בדפוס שלפנינו נכתב פרק ז ה"ו. מן הסתם נתחלפה למדפיסים ד ב-ז.

17. לונץ, תרנ"ז, עמ' קנא-רכו.

18. שם, עמ' רכו-רכו.

שפתיו ברור מיללו: אין בין גבול עולי בבל לגבול עולי מצרים אלא מצוות התלויות בארץ בלבד,¹⁹ ואין הבדל של קדושה ביניהם.

מכאן ששיטת בעל הכפתור ופרח אינה כשיטת בעלי התוספות. בכמה מקומות בפרק י הציע אשתורי הפרחי את דעתו בסוגיית קדושת הארץ. להלן ננסה לצרף את דבריו ולהעלות מהם תמונה של שיטתו הכוללת.

1. הרי שקדושת הארץ ומעלתה היא משעת נתינתה אל האבות הקדושים, לא משעת הכיבוש לחוד...²⁰

2. האמנם חיוב מתנותיה הוא משעת כבוש לבד... אבל למצוות שאינן תלויות בארץ גופה כתנבת השדה,²¹ יש לה קדושה מאז.²²

3. ויש דמדומי ראייה לדברינו מההיא דריש מסכת ערלה (פ"א מ"ב) "עת שבאו אבותינו לארץ ומצאו נטוע פטור, נטעו אף על פי שלא כבשו חייב".

כלומר נטעו עד שלא כבשו הכול - חייב. שהרי הארץ הייתה קדושה מעצמה, והם שבאו והתחילו לכבשה ולקדשה מחדש: "הוה ליה כמצא מין את מינו וניעור".²³

במקור הראשון קבע המחבר כי קדושת הארץ למצוותיה כולן היא משעת נתינתה (הבטחתה) לאבות, ולא משעת כיבוש הארץ בידי בניהם. במקור השני הוא הוסיף כי להתחייבות במצוות התלויות בארץ לא די בקדושה שמשעת נתינת הארץ לאבות אלא צריך שתהא הארץ כבושה ביד ישראל. במקור השלישי הוא מצא 'דמדומי ראייה' לדבריו במשנה במסכת ערלה. נראה מדבריו שכאשר הארץ אינה ביד ישראל (ואין צריך לומר כאשר ישראל אינם בארץ) הקדושה מתבטלת. אין כוונתו שהקדושה בטלה לחלוטין אלא שהיא בטלה בפועל. כאשר באו ישראל לארץ והתחילו לכבשה ולקדשה מחדש, חזרה קדושה שמימי נתינת הארץ וניעורה, וחזר החיוב במצוות התלויות בארץ.

19. את דברי בעל כפתור ופרח סיכם רדב"ז (בפירושו את דברי הרמב"ם פ"ד ה"ו בהלכות סנהדרין): כל ארץ ישראל שהחזיקו בה עולי מצרים ראויה לסמיכה' - אף על פי שלא החזיקו בה עולי בבל. אף על גב שאינה כארץ ישראל לענין תרומות ומעשרות ולקצת דברים. לענין מינוי סמוכים כל שהוא ארץ ישראל וכן לענין הדר בארץ ישראל ולענין הנקבר בה ולשאר קדושת ארץ ישראל דינים שוה. וכבר האריך בזה בעל הספר כפתור ופרח בפרק י.

20. לונץ, תרנ"ז, עמ' רכא.

21. לעניות דעתי נראה כי כך פירוש המשפט שבדברי הרב. חיוב מתנותיה, המצוות התלויות בארץ, הוא משעת כיבוש. אך למצוות שאינן תלויות בארץ עצמה, הארץ מקודשת משעת נתינתה לאבות (מצוות התלויות בארץ עצמה הן כגון מצוות שבפירות הארץ, ואין צריך לומר שכך הוא במצוות שבקרקע כגון מלאכות קרקע האסורות בשביעית).

22. לונץ, תרנ"ז, עמ' רכב.

23. שם, עמ' רכג.

ראיה לדבריו הוא מצא במשנה שבתחילת מסכת ערלה, הקובעת כי עצים שנטעו ישראל קודם הכיבוש חייבים בערלה. לדעת בעל הכפתור ופרח דברי המשנה 'נטעו עד שלא כיבשו' אין משמעם שלא כבשו כלל, אלא שלא כבשו את כולה. עם תחילת כיבוש הארץ חלה עליה קדושה חדשה, ואז חזרה וניעורה הקדושה שמימי האבות ונתחייבו בערלה. אם כן, עולה כי לשיטתו נתקדשה הארץ עם נתינתה לאבות, וקדושה זו היא מקור החיוב של כל המצוות שקיומן בארץ. במצוות הקרקע והפירות יש דין מיוחד, שאין הן חלות בפועל אלא כאשר הארץ ביד ישראל. כאשר הארץ אינה ביד ישראל והם אינם עליה - הקדושה בטלה ואתה בטל החיוב במצוות הקרקע והפירות. כאשר ישראל חוזרים וכובשים את הארץ - ואפילו את חלקה - נוצרת קדושה חדשה בחלק שנכבש. קדושה חדשה זו גורמת שתהא הקדושה שמימי נתינת הארץ חוזרת וניעורה, ושוב חל חיוב במצוות התלויות בארץ.²⁴

סיכום

לדעת רבי אשתורי הפרחי, קדושת המצוות וקדושת המקדש הן קדושה אחת שיסודה בנתינת הארץ לאבות. גילוי קדושה זו 'בעולם העשייה' הוא מצוות נוספות שקיומן בארץ בלבד, ואף שבחי הארץ ומעלותיה הם תולדה של קדושה זו. החיוב במצוות התלויות בארץ מותנה בריבונות ישראל בארץ; בזמן החורבן והגלות בטל החיוב במצוות התלויות בארץ בלבד. שאר מצוות שבארץ, מעלותיה ושבחיה, קיימים אף כשישראל בגלות והארץ בידי נכרים. מכאן שדברי חכמים 'קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא' אינם אלא במצוות הקרקע והפירות. כאשר ישראל חוזרים לארצם וכובשים מקצתה, נוצרת קדושה במקצת של הארץ הגורמת לקדושה הראשונה לחזור כולה. עם חזרת הקדושה חוזר וניעור גם החיוב במצוות התלויות בארץ.

24. אם הדברים נכונים, מזכירה שיטת בעל הכפתור ופרח את דברי הראי"ה קוק. סוגיית 'היתר המכירה' בשנת השמיטה הסעירה את עולם התורה החל משנת תרמ"ט. סיבה עיקרית לחיפוש היתר הייתה המצוקה הכלכלית במושבות הראשונות. הקפדה בקיום דיני השמיטה הייתה עלולה למוטט את המושבות ולגרום לביטול ישיבת הארץ. חשש זה עמד בראש מעייניו של הרב קוק, ומפניו חזר וחיידש את היתר המכירה. היתר המכירה מבוסס על שאלה בלתי-מוכרעת (במשנה, בגמרא ובקרב ראשונים ואחרונים) האם קניין הגוי מפקיע את קדושת הארץ הקנויה לו. מפני הדחק, ומאחר שלרוב רובם של הפוסקים שביעית בזמן הזה אינה מן התורה אלא מדרבנן, סברו המתירים שאפשר לסמוך על הדעות שלפיהן קניין הגוי מפקיע את קדושת הארץ. מכירת הקרקע לגוי (בתנאים מוגדרים) גורמת שמצוות השמיטה לא תחול. הרידב"ז הקשה, מה הועילו חכמים בתקנתם? כל מטרת ההיתר לקיים את מצוות ישיבת הארץ, אם מופקעת קדושת הארץ בטלה גם מצוות הישיבה בה? הרידב"ז מניח שקדושת המצוות היא המחייבת לשבת בארץ. תשובת הרב קוק היא שלא כך הדברים. הארץ מקודשת בידי שמים מקדמת דנא. קדושה זו שבארץ היא הגורמת את חיוב הישיבה בה, וקיום מצוות הישיבה יוצר קדושה נוספת המחייבת במצוות התלויות בארץ. ראו: קוק, תשכ"ה, מבוא פרק ט"ו, עמ' סא-סב.

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

א"מ לונץ, כפתור ופרח מאת אשתורי הפרחי, ירושלים תרנ"ז.	לונץ, תרנ"ז
ראי"ה קוק, שבת הארץ, ירושלים תשכ"ה.	קוק, תשכ"ה